Gereformeerd Tijdschrift.

Elfde Jaargang. **Aflev. 8, December 1910.**

Adres der Redactie: Ds. G. Doekes te *Nieuwdorp* (Zeel.)

HERMANUS HERBERTS.

Bijdrage tot de kennis der Kerkelijke procedure in — — — — het laatst der 16e eenw. — — — —

III.

Zoo komt de zaak-Herberts dan ook weer ter sprake op de Noord-Hollandsche Synode, in het jaar 1587 te Alkmaar gehouden.

Op deze vergadering „is geraeden gevonden, overmits in den generalen synodo, gehouden het voorleden jaer in 's Gravenhaege, besloten is, dat Hermanus Herberts, met voorweeten ende oordel der academiae tot Leiden ende D. Saraviae, Jeremiae Bastingii ende Werneri Helmichii, een declaratie over die stucken, die in syn boeck impertinentelick ende duister syn gestelt, sal laeten wthgaen ende tot alnoch daervan niet en is geeffectueert, dat die twee gedeputierde deses synodi sullen handelen met den Kercken van Suithollant, ten einde die voorschreeven declaratie, so haest als mogelick is, wthgegeven worde tot wechneminge aller ergernissen, wth syn voorgaende schrifften ontstaen". [1])

De Zuid-Hollandsche Synode van Delft (1587) sprak eveneens over het schenden der belofte, door Herberts ter Generale Synode van 's Gravenhage afgelegd, en wekte de Synodale deputaten op, om voortgang te maken met den arbeid, hun in den Haag opgedragen.

Het bleek echter, dat ook Prof. Saravia uit Leiden, die op zich genomen had, eenige punten aan Herberts te zullen toezenden, waarover de laatste zich dan zou kunnen uitspreken, zijn woord niet gehouden had en dientengevolge aan den Goudschen predikant aanleiding had gegeven, om de inlevering der „bree-

---

1) Vgl. Reitsma en van Veen, Acta enz. I bladz. 140.

der verclaringe" op de lange baan te schuiven. Zeker niet tot groot leedwezen van Herberts!

Wij hadden reeds meer dan eens gelegenheid, om optemerken, dat het zoowel aan de Synode zelf, als aan de Synodale deputaten onmogelijk werd gemaakt, een mondeling onderhoud met Ds Hermanus te hebben over de gewraakte geschilpunten.

In verband met een geschil, dat te Moordrecht rees, werd Herberts echter in het jaar 1588 door de Classse Gouda naar de Synode van Schiedam afgevaardigd.

Zooals te begrijpen is, rees er in de vergadering bezwaar, om hem zitting te verleenen, voordat hij ten genoege van de Synode zich had verantwoord tegenover de beschuldigingen, welke tegen hem waren ingebracht.

Maar, terwijl men reeds zoo menigmaal, en dan altijd nog weer tevergeefs, had getracht, om met Herberts persoonlijk over zijn afwijkend gevoelen te spreken, had men thans de reeds lang gewenschte gelegenheid verkregen, om met kracht bij hem aan te dringen op onderwerping aan de besluiten der Kerkelijke vergaderingen en hem te vermanen tot herroeping van zijn dwalingen.

Men kwam echter niet veel verder.

Ondervraagd, wat hij tot hiertoe gedaan had ter nakoming van het besluit der Generale Synode, greep Herberts dadelijk het reeds bovengenoemde verzuim van Saravia aan als een dekmantel voor eigen nalatigheid. Niet aan hem lag de schuld, dat men zoo lang op zijn verantwoording moest wachten! Integendeel; hij verklaarde zich volkomen bereid, om de gevraagde toelichting op zijn verklaring van *Romeinen 2 : 28* onverwijld intezenden, onder voorwaarde, dat men hem zou ter hand stellen de critiek, door Ds Donteclock en anderen op den inhoud van zijn boek gemaakt.

Zeer ernstig neemt hij de ontroering, door zijn optreden verwekt, niet op.

Er zijn, zoo zegt hij, slechts sommige vrouwen en mannen, die meenden „ten respecte syns boecx", dat hij van de leer der Gereformeerde kerken was afgeweken.

Men kende in die dagen nog niet de „moderne vrouw" van onzen tijd. Dat blijkt duidelijk uit het antwoord, dat de Schie-

damsche Synode aan Herberts geeft. Blijkbaar de Theologische kennis der vrouwen niet al te hoog aanslaande sprak de Synode uit, dat het door de eigen woorden van Herberts nu wel zoo duidelijk als de dag werd, dat hij op een dwaalweg wandelde. „Indien dat vroukens alsulcken bedenken van synen boeck genomen hebben, conde hy wel bedencken, veel meer sulcx bij andre geschiet te zyn.”

De Goudsche opposanten, want ook een ouderling van de Kerk van ter Goude, broeder Henrec Mavult, woonde de vergadering bij, toonden zich intusschen zeer tegemoetkomend. Wanneer zij van ongelijk werden overtuigd, zou de Synode hen bereid vinden, om „opentelyc revocatie te doen”. [1])

Verder beloofde Herberts voor zijn persoon „voertaen in alle stichtinge, vreede ende goede eenicheyt met andre classen ende kercken hem te dragen ende hem in kerckelyke vergaderinge te laten vynden ende alle goede ordeninge nae te comen”.

Weer vele en schoone beloften aldus, maar op de vergadering zelve geen afdoening van zaken, waartoe de gelegenheid zoo gunstig was geweest. Trouwens door Herberts en zijn vriend werd pertinent geweigerd, over het aanhangig geschil te spreken. Dat gaf reeds te denken! Toch stelde de Synode zich met al deze schoone toezeggingen tevreden, hoopte het beste en was bij vernieuwing door Herberts met een kluitje in ’t riet gestuurd.

Bij den Goudschen predikant was een ontzaglijk diepe en wijde klove tusschen beloven en doen.

Hij was te zeer vervuld met den geest van verachting der Kerkelijke vergaderingen en Kerkelijke verordeningen dan dat hij er toe kon besluiten, om zijn woord in te lossen. Liever dan een dienstknecht van Christus te zijn, die luistert naar de vermaningen zijner ambtsbroeders en de besluiten der wettige Kerkelijke vergaderingen van waarde houdt, is hij een gehoorzaam dienaar der Goudsche Magistraten, die zich om de „kerkelijken” in het minst niet bekommeren en hem daarom verbieden, zich in eenig gesprek in te laten met de afgevaardigden der Synode, terwijl zij hem bovendien beloven, dat zij

---

1) Vgl. Reitsma en van Veen, Acta enz. II bladz. 318.

hem trots ban of afsnijding in zijnen dienst zullen ha ndhave en hem zijn tractement zullen uitbetalen. [1])

Een jaar later komt de Synode te Gouda samen. [2])

De Synodale deputaten hebben thans aan hun opdracht voldaan. Een bezwaarschrift tegen den inhoud van de „Corte Verclaringe" was aan Herberts ter hand gesteld.

Volgens de mededeeling van Herberts is ook zijn „breedere verclaringe" gereed, maar „se moste noch eens uutgeschryven worden, opdat hy een goede copie voor hem mochte behouden".

Hij is echter bereid, wanneer de Synode en de Deputaten het verlangen, binnen acht dagen zijne verklaring te overhandigen.

Schijnbaar is Herberts meer handelbaar geworden, maar met dat alles is het hem bij vernieuwing gelukt, te voorkomen, dat reeds deze Synode eene beslissing kon nemen en heeft hij dus weer een jaar vrij spel.

Toch komt het eindelijk zoo ver, dat hij de reeds zoo menigmaal beloofde nadere verklaring inzendt, „gestelt in 152 sectien". Het werk was uitvoerig genoeg, maar bevredigde de Deputaten der Synode niet. Er werd niets in herroepen. Herberts was trouwens in niets veranderd.

De Synode van Dordrecht in 1590 nam het oordeel der deputaten over en sprak daarom officiëel uit, „dat het boeck voorsz. midtsdien het inhoudt vele dwalingen, onschriftmatige redenen, duysterheden, strydighe dinghen, verkeerde allegatin dëer Schrift ende vele andere imper tinentien, seer schadelyck is".

Aan Herberts werd schriftelijk het oordeel der Synode medegedeeld. Tegelijkertijd werd hem de gelegenheid gegeven, zijne dwalingen te herroepen voor dezelfde deputaten, die zijn boek

---

1) Vgl. G. Brandt, Hist. der Reformatie XIVe Boek, bladz. 716.

2) Teekenend voor den kerkelijken toestand te Gouda is het feit, dat de Burgemeesters van Gouda een paar Heeren, niet eens lidmaten der kerk, ter Synodale Vergadering deputeerden, „om te hooren, wat daer verhandelt soude worden".

De Synode nam gelukkig het besluit, aan deze „gedeputeerden" den toegang tot de vergadering te ontzeggen. Jammer was het, dat men zich tegenover de onbescheidenheid der Goudsche overheid weer zwak betoonde, door tegelijkertijd te besluiten, dat bij de behandeling van de zaak-Herberts de afgevaardigden der Burgemeesters „daerbij mogen syn als syne adjuncten".

hadden nagezien en die zich ten overvloede volkomen bereid verklaarden, nog eens met Herberts ter plaatse zijner keuze over zijne afwijkende meeningen te handelen.

Mocht Ds Hermanus echter onverhoopt in zijne dwalingen volharden, dan zoude kerkelijke tucht op hem moeten worden toegepast.

Hoe gemakkelijk de Deputaten het hem ook maakten, van de aangeboden gelegenheid, om nader onderricht te worden, wenscht Herberts niet te profiteeren.

De bedreiging met de uitoefening der kerkelijke tucht had, naar het scheen, meer succes.

Zelfs te Gouda werd men daardoor wakker. Tot nog toe had de Goudsche kerkeraad niets van zich laten hooren. Maar nu begon men te begrijpen, dat het ernst werd en beproefde men, den slag, die op Herberts hoofd was gericht, af te weren.

Bij de Synode van 's Gravenhage in 1591 werd door voornoemden kerkeraad tegen de besluiten, door vorige Synoden in de zaak-Herberts genomen een gravamen ingezonden, waaruit tegelijk bleek, dat men te Gouda met goede consciëntie den Heere dankte voor de gaven, aan Ds Herberts verleend, „in leere ende leven haerer kercke seer dienstelick tot bevorderinge der kercke van de erkentenisse Christi ende den wech des godsaligen levens".

Ook uit de Classe Gorcum en de Classe Gouda kwam men met het dringend verzoek, eerst nog de bezwaren tegen Herberts boek te laten toelichten. Zonder die nadere toelichting wenschte men niet te bewilligen in het besluit der Synode, om de tucht toetepassen.

De broeders uit beide Classen konden echter spoedig gerustgesteld worden en verklaarden dan ook, dat zij volkomen genoegen wenschten te nemen met de besluiten der Synode.

Men kwam dan ook eindelijk tot eene beslissing. Het geduld liet zich niet langer op de proef stellen. Het bleek hoe langer hoe meer, dat er bij Herberts op geen beterschap te hopen viel en dat hij zich volkomen veilig waande achter de beschermende muren van Gouda. Wel trachtte hij nog door allerlei vage aanbiedingen uitstel van executie te verkrijgen, maar de Synode had het vertrouwen in hem geheel verloren en oordeelde te-

recht, „dat Hermanus sochte dilaij om tijt te gewinnen ende desе vergaderinge op te houden”.

Op de rondvraag, of nog iemand eenige nadere inlichting begeerde, antwoordden alle afgevaardigden, dat zij volkomen tot een oordeel bevoegd waren, terwijl zij uitspraken, dat de Synode zonder verwijl in de zaak-Herberts moest voortvaren. Slechts één der broeders vond het beter, de zaak te verwijzen naar de Generale Synode.

Een breede „resolutie” werd nu aangenomen. [1]) De conclusie luidde, „dat Hermannus Herberts om zijn gegheven ergernissen willen door zynen boeck, ende dat hy in zyn dwalingen persisteert sonder die te willen retracteren, mits desen niet alleen van den aventmale des Heeren maer oock van den dienst des Woordts Gods, zijner sacramenten ende alle kercklicke bedieningen sal gesuspendeert zijn ende voor gheenen dienar der Gereformeerde kercke (solange die suspensie sal geduijren) bekent noch daervooren in kercklicke vergaderingen toeghelaten worden, ten eijnde hij van zyne dwalingen afstae ende die retractere ende ergernisse bij hem gegheven, alsoot behoirt, dor zijn beteringe wechgenomen worde, tot welcken eijnde aen hem ende aen de kercke ende classe van der Goude breeder acte van suspensie sal toegesonden worden”.

Zoo Herberts in zijn zonde volhardde, zou men tot excommunicatie moeten overgaan.

Daar van boetvaardigheid bij Herberts weinig bleek ook na de ontzetting uit zijn ambt, werd hij dan ook in sommige kerken reeds openlijk ter excommunicatie voorgesteld. Hiermede zou de zaak-Herberts beeïndigd zijn geweest, wanneer niet van de zijde der Staten invloed was geoefend en middelen waren beraamd, om toch den Goudschen prediker voor de kerken te behouden.

Helaas, de kerken bogen eerbiedig voor de wereldlijke overheid ook in kerkelijke zaken het hoofd.

Een verzoeningscommissie werd door de Staten benoemd.

Jcannes Wttenbogart, predikant te 's Gravenhage en Franciscus

---

1) Zie voor deze „resolutie” en tevens voor de daarin genoemde „acte van suspensie Hermann Herberts” Reitsma en van Veen, Acta enz. II, bladz. 417—421.

Lansbergius, dienaar des Woords te Rotterdam, werden door de Staten aangewezen, om met Herberts te confereeren en den vrede te herstellen.

Het kostte hun, naar het schijnt, weinig moeite, om den tot hiertoe zoo halsstarrigen predikant tot rede te brengen. Zij hadden immers ook een andere autoriteit achter zich dan de „kerkelijken". Op de vergadering der Particuliere Synode te Leiden in 1592 kon dan ookdoor de beide bovengenoemde Deputaten der Staten worden gerapporteerd, dat zij „zekere bekentenisse ende verclaringe Hermanni wt zynen mont by geschrifte ghestelt hadden, dewelcke hy onderteekent hadde, welcke bekentenissen ende verclaringen oock bij haere Eedelen (de Staten) gesien waeren, achtende haere Eedelen Hermannum op eenen matelijcken goeden voet gebracht te zyne".

De Synode bevond onder den invloed van de beide gecommitteerden der Staten de verklaringen van Herberts thans conform Gods Woord en zag eenige weinige verschilpunten eenvoudig over het hoofd. Wel oordeelde men, dat Hermanus „met de gemeyne Confessie der Neederlantschen kercken behoorde tevreeden te zyne", maar men schakelde ter wille van de Edel Mogende Staten de Belijdenis der Kerken voor een oogenblik uit en stelde zich tevreden met een particuliere geloofsbelijdenis van den van onrechtzinnigheid beschuldigde. De Synode plaatste zich dus, evenals Herberts altijd gedaan had, op independentisch standpunt en offerde feitelijk de Belijdenis, als accoord van gemeenschap, aan het verkrijgen van een zondigen vrede op. Om te voldoen aan den wensch der Staten en opdat het zou blijken voor den Heere en voor alle menschen, dat de Synode niets anders dan de rust, den vrede en de éénheid der kerk zocht en dat zij niet „naar rigeure" met Herberts wenschte te handelen, werden het recht en de waarheid feitelijk verkracht en werd de Goudsche predikant „metten gemeynen kercken gereconcilieert ende versoent, van suspensie ende alle voirder procedure, tegens hem aengenomen, ontslagen ende in vrede ende eenicheyt opgenomen".

Wel werd een concept van een „acte van vereeniginge" vastgesteld en besloten dat deze acte op verschillende plaatsen, ook in de kerk van Gouda zou worden voorgelezen, maar deze acte

werd door de deputaten ten slotte op het aandringen van den Stadhouder en van de Staten nog verzacht en aldus den 22en Augustus 1593 te Gouda, Schoonhoven, Dordrecht en Rotterdam van de kansels afgelezen.

Een zwak protest slechts werd van de zijde der kerken tegen deze onkerkelijke handeling gehoord.

De overwinning was in deze langdurige procedure verbleven aan den onrechtzinnigen predikant.

Zijn verder optreden te Gouda bewijst, dat hij zich sterk gevoelde, om ook voortaan naar eigen willekeur te handelen. De prediking van den Catechismus werd even goed als vroeger door hem nagelaten, zijne boeken werden te Gouda in het publiek verkocht, in verschillende predikatiën kwam hij in botsing met de „acte van vereeniginge", die hij zelf mede had onderteekend enz. enz. [1])

Tot zijn dood toe, zoo schrijft Brandt, waarlijk geen vijand van Herberts, heeft hij „'t gevoelen der geconditioneerde Predestinatie gepredikt". [2])

Hoe langer hoe meer won de dwaling in de kerken aan invloed en kracht.

De „bescherming" der Staten werkte verderfelijk en was oorzaak, dat het kerkelijk leven kwijnde. Voorloopers van Arminius, waartoe ook Herberts moet worden gerekend, werkten niet weinig mede tot dat kerkelijk verval.

Gelukkig, dat op „de groote Synode" van 1618—1619 voor een tijd de geest der dwaling uit de kerken uitgebannen werd en wederom de kracht der waarheid, die een tijd lang zich schuil had gehouden, de zege behaalde op de liefde tot een valschen vrede en een zondige rust.

Den 23en Februari 1607 verloor de Kerk van Gouda haren welsprekenden predikant door den dood en betreurden de Goudsche Magistraten hunnen gehoorzamen dienaar.

Winterswijk. G. RENTING.

---

1) Vgl. Dr L. H. Wagenaar, Van Strijd en Overwinning, bladz. 27.

2) Vgl. G. Brandt, Hist. der Reformatie XVIIIe Boek, bladz. 69.

HET GEREFORMEERD BEGINSEL EN DE KLASSIEKE OPLEIDING. *)

Meermalen kan men de opmerking vernemen, dat het toch zeker weinig verschil uitmaakt, of de docent in de Grieksche en Latijnsche taal op Christelijk standpunt staat of niet. „*Mensa*", zoo wordt dan min of meer spottend gevraagd, is immers ook voor een Christen-leeraar in den genitivus „*mensae*" ?

Het laatste te ontkennen ware even dwaas, als te beweren, dat het woordje *mus* door Prof. Woltjer daarom tot de i-stammen wordt gerekend, in tegenstelling met zijn collega Speyer, die het onder de s-stammen rangschikt, omdat de eerste uit een Calvinistisch, de laatste uit een humanistisch beginsel leeft.

Waar schuilt dan het verschil in principe?

Voor wij tot deze vraag komen, is het niet ondienstig een drietal andere te bespreken:

I. Wat is het doel der Klassieke opleiding?

II. In welke wereld wordt men binnengeleid door de Klassieke opleiding?

III. Welk standpunt namen en nemen de Christenen in bij hun beoordeeling der Klassieke Wereld?

I.

Onder *Klassieke Opleiding* verstaat men het onderwijs in en aan de hand van de Klassieke, d.i. Grieksche en Latijnsche schrijvers, zooals dit gegeven wordt op onze Gymnasia, die zijn: „instellingen, voorbereidend tot universitair onderwijs". [1]) Gelijk bekend is, zijn deze inrichtingen een voortzetting der vroegere Latijnsche scholen. Daar was — gelijk de naam al doet vermoeden — het Latijn hoofdzaak, en dit is op het Gymnasium zoo gebleven, maar in den loop der tijden heeft het Grieksch — tot hoelang? — een eereplaats naast hare zuster gekregen.

Ook overigens is de Klassieke Opleiding zeer veranderd.

---

*) Uitbreiding van een referaat, gehouden op een vergadering van Commissie van Toezicht en Leeraren van het Gereformeerd Gymnasium te Kampen.

1) Art. 5 der H. O. wet van 28 April 1876.

Oudtijds was hoofddoel: oefening in het Latijn, waarin men leerde correspondeeren, oreeren en dichten. [2]) En hoever sommigen het hierin gebracht hebben leert ons Hooft, inderdaad de eenige niet, die zich gemakkelijker uitdrukte in het Latijn dan in zijn moedertaal. Ja, Schotel [3]) deelt mede, dat in de 17de eeuw jongelieden van beiderlei geslacht zich kerkwaarts begaven met de Heilige Schrift in het oorspronkelijke, en volgens dienzelfden schrijver [4]) waren er in den aanvang der 19e eeuw nog enkele oude leeraars, die hunne predikatiën in het Latijn gesteld op den predikstoel voor zich hadden en zich niet bekommerden, of nu en dan een Latijnsch woord, zoo zij het Nederduitsch niet bij de hand hadden, hunne lippen ontrolde. Tegenwoordig hoort men hierover geen klachten. Maar dat onze predikanten het Latijn lang in eere gehouden hebben, daaraan werden wij kort geleden nog herinnerd, toen Dr. Bronsveld in zijn „Souvenirs" [5]) vertelde, dat hij het eerste gedeelte van zijn proponentsexamen voor het Provinciaal Kerkbestuur van Gelderland aflegde in 't Latijn. Dat was in 1862.

De Klassieke opleiding van thans heeft o.i. in de eerste plaats ten doel: den toekomstigen student te doen inleven in de beschaving van Griekenland en Rome, wijl zonder deze kennis onze tegenwoordige cultuur niet wordt verstaan.

Voorzeker, meer landen hebben oudtijds een bevolking gekend, die tot groote ontwikkeling was gekomen: China en Indië, Babylonië en Egypte, Mexico en de Inca's van Peru hebben het veel verder gebracht dan men, oppervlakkig beschouwd, wel zou denken. Maar met die beschaving is ons menschelijk geslacht betrekkelijk weinig gebaat geweest. [6])

Welk een zee van kennis daarentegen heeft de landen van N. W. Europa overspoeld in den tijd der Renaissance! Plato en Aristoteles, Homerus en Sophocles, Thucydides en Demos-

---

2) Zie Ridderbos, *de Philologie aan de Leidsche Universiteit gedurende de eerste 25 jaren van haar bestaan*, p. 11.

3) *Het maatschappelijke leven onzer vaderen in de 17e eeuw.*

4) *De Academie te Leiden*, p. 50, geciteerd bij Ridderbos, l.l. p. 9.

5) Zie *Stemmen voor Waarheid en Vrede*, Januari 1910.

6) Tegenover de Panbabylonisten verwijzen wij naar een artikel van E König: *Babyloniens Einflusz auf die Kulturgeschichte*, in de Neue Jahrbücher 1908 p. 441 89.

thenes, om nu alleen maar eens Grieken te noemen, zijn ze niet leermeesters geweest voor de volkeren, die thans aan de spits der beschaving staan? Wie begrijpt de keur der Europeesche dichters zonder kennis der klassieken? Shakespeare in zijn *Coriolanus*, in *Julius Caesar*, in *Antonius en Cleopatra*; Goethe, die *Iphigenie* dichtte, *Prometheus*, *Ganymed*, *Achilleis*, Schiller, als 't ware beginnend met *Hektors Abschied*, (1780); Corneille, Racine, Dante in zijn *La Divina Commedia!* Of zal ik bij onze vaderlandsche letterkunde blijven en u herinneren aan Coster, den auteur van *Ithys* (1615), *Iphigenia* (1617) en *Polyxena* (1619); aan Brederode's *Het Moortje*, dat naar Terentius werd bewerkt, of aan den *Warenar* van Hooft, waartoe Plautus' Aulularia heeft gediend? Bekend is het, hoe herhaaldelijk Hooft Tacitus heeft gelezen, en wat hij — al bleef de schaduwzijde niet weg — van dezen grooten historieschrijver geleerd heeft. Ook Vondel, die nog met de kennis van het Latijn en Grieksch begon, toen hij reeds dichter was, had veel aan de klassieken te danken. Behalve dat hij een paar oorspronkelijke stukken aan hen ontleende, vertaalde hij Vergilius' werken, Horatius' *Oden*, de *Heroïdes* en *Metamorphosen* van Ovidius, en bovendien stukken van Sophocles, Euripides en Seneca!

Waartoe nog verder gegaan? Van nagenoeg elke wetenschap wordt de aanvang gevonden bij Griekenlands denkende geesten, op wier arbeid Rome gedeeltelijk heeft voortgebouwd, terwijl het bovendien zijn groote juristen heeft geleverd. Vrij kan men zeggen: wie onze hedendaagsche beschaving wil verstaan, wie wetenschap wil beoefenen, komt als van zelf bij de Grieken en Romeinen terecht. Naar waarheid merkt Dr. Bavinck, [7]) op: „Als de klassieke studie wegvalt, komt er een klove tusschen ons en het verleden, . . . raken wij het voetstuk kwijt, waarop heel onze beschaving rust".

In de *tweede* plaats worden de klassieke talen bestudeerd om de talen zelf.

In 't algemeen reeds is talenkennis van groot belang. „Dass der Mensch spricht", zegt Mommsen, „macht ihn zum Menschen; dass er zwei sprachen spricht, zum gebildeten Menschen". Er ligt een kern van waarheid in het gezegde, dat men zijn persoonlijkheid zooveel malen vermenigvuldigt, als men talen

7) In zijn *Paedagogische Beginselen.*

spreekt, en wij begrijpen het, dat de Latijnsche dichter Ennius jubelend uitriep: se tari corda habere, omdat hij drie talen sprak.

De woorden zijn dragers der gedachten.

Dit wordt vooral dan duidelijk beseft, als men naast zijn moedertaal ook andere talen machtig is, en daardoor minder waarde aan de klanken en de klankteekens hecht. De hervormers ijverden dus terecht voor de studie van het Grieksch. „Ihr werdet dabei gewahr werden," leerde Melanchthon, „wie viel das Wortverständnis der Sprache zum Verständnis der heiligen Wahrheiten selbst beiträgt, was für ein Unterschied ist zwischen einen Erklärer, der Griechisch versteht, und einen, der es nicht versteht." [8]) De geschiedenis van onze vaderlandsche „oefenaars" zou heel wat frappante staaltjes ter illustratie van Melanchthons woorden kunnen verschaffen.

Men leere dus talen en verbreede zoo zijn gezichtskring.

Welke taal zou nu zooveel vóór hebben als de klassieke, die in zoo menig opzicht van de moderne verschillen? In een artikel van Dr. Schroeder van der Kolk in „Onze Eeuw", [9]) waarin hij de vraag stelt: „Waarom Oude Talen", wordt hierop uitvoerig gewezen. De Schr. vertaalt het begin van Vergilius' Aeneïs en toont dan duidelijk aan de kortheid van zinsbouw in het Latijn en het belangrijk verschil in woordschikking tusschen deze taal en de onze. Waaruit volgt, dat de lectuur der klassieke schrijvers (het Grieksch doet in dezen voor het Latijn niet onder) èn waarnemingsvermogen èn gezond verstand tot meerdere ontwikkeling brengt. Ook Prof. Woltjer sprak uit, dat de studie der oude talen oppervlakkigheid bestrijdt, een oordeel, waarmee ieder docent in die talen zal instemmen.

Voorts wees genoemde hoogleeraar er op, [10]) dat „uit het oogpunt van logica geen nieuwe taal met de Latijnsche syntaxis, uit het oogpunt van uitdrukking der fijnste nuanceering in het denken geen taal met de Grieksche kan wedijveren." Dit zouden wij duidelijk kunnen maken door u voor te houden den rijkdom b.v. van het Grieksche verbum met zijn medium, zijn

---

8) Geciteerd bij Ridderbos, l.l. p. 12.

9) Van Octob. 1904.

10) In zijn rede „*Het Gymnasium en de Gereformeerde Beginselen*", p. 25.

dualis, zijn vele participia, zijn aoristus, zijn optativus, doch waartoe langer hierbij stilgestaan?

Wat het doel der Klassieke opleiding is, acht ik hiermee in grove trekken voldoende aangegeven.

II.

In welke wereld leidt die Klassieke opleiding in, en hoe staat de Christelijke levensbeschouwing tegenover het milieu, waarin Grieken en Romeinen leefden?

Het antwoord kan niet twijfelachtig zijn.

Godsdienst en moraal, denkbeelden over ontstaan der wereld en over haar onderhouding, over rechten van den staat en over die van den mensch, over gezinsleven en over de positie der vrouw, over opvoeding en over onderwijs, alles is in flagranten strijd met het Christendom.

Ook de Griek had zijn scheppingssage: *πρώτιστα Χάος 'ζένετο* leert Hesiodus' Theogonie, en dan komt uit dien bajert de aarde voort. Vervolgens ontstaan de goden. Ook in een van Sophocles' schoonste koren (Antigone 33) heete onze aarde *ὑπερτάτα θεῶν* (opperste godheid) en *ἄφθιτος* (onvergankelijk). Anders leeren de wijsgeeren. Water houdt Thales, lucht Anaximenes, vuur Heraclitus voor de eeuwige oerstof. „De wereld", zegt de laatste „heeft geen der goden noch iemand onder de menschen geschapen, maar zij was altijd en zal altijd zijn een eeuwig levend vuur". Wij laten de overige stelsels met rust, maar merken alleen nog op, dat ook Aristoteles de wereld voor onvergankelijk en eeuwig houdt.

Tegenover dit alles nu gelooft en belijdt de Christen: Ik geloof in God, den Vader, Schepper des hemels en der aarde.

Evenals alle andere volken had Griekenland zijn goden. — Zijn dit heilige, zedelijk-reine, hoog boven de menschen uitblinkende goden?

Ganschelijk niet. „Op den Olympus", merkt Dr. van Oordt zoo treffend juist op, „leven de Homerische goden, zooals de Homerische menschen zouden *wenschen* te leven, als *zij* goden waren". [11]) Vandaar ook, dat de Eleatische wijsgeer Xenophanes spot: „Alles, wat bij de menschen voor schandelijk ge-

---

11) Dr. J. W. G. van Oordt, *De Godsdienst der Grieken met hunne volksdenkbeelden*, p. 31.

houden wordt, diefstal, echtbreuk, en elkander bedriegen, hebben Homerus en Hesiodus den goden toegedicht". En Plato, gelijk men weet, verbood om die reden deze dichters te gebruiken bij het onderwijs aan de kinderen.

Het Grieksche volk dacht er evenwel anders over dan Plato. Levendig van fantazie als het was, liet het ook der verbeeldingskracht zijner dichters — en zij zijn het geweest, die den Griek van zijn goden verhaald hebben — vrij spel, mits maar niet het geloof aan het *bestaan* der goden werd aangetast. Dus mochten latere dichters zelfs naar welgevallen de oude verhalen in een nieuw gewaad steken, — Griekenland deerde dit niet. Een gewijde traditie was het volk vreemd. Terecht kan een geloovig schrijver als Herodotus (II. 3) dan ook verklaren, dat z. i. alle menschen van de goden al even veel of even weinig weten.

Waarin bestond nu in den historischen tijd de eerbied, die door den staat en door het geloovig deel van het volk aan de goden werd bewezen? — Met opzet spreken wij van *geloovig* deel in tegenstelling met verlichte geesten als Plato, die zijn philosophie aanbood als plaatsvervangster der religie, of als Euripides, ook opposant tegen het voorvaderlijk geloof, die in zijn tragedies met de mythen polemiseert, en één zijner stukken durft aanvangen met: „Zeus, wie hij dan ook zijn moge, want ik ken hem alleen van hooren zeggen".

Het vrome Hellas eerde zijn goden door het oprichten van tempels en altaren, door hun te wijden beelden en wijgeschenken, door offers, gebeden, reinigingen, door het acht geven op voorteekenen en voorspellingen, inzonderheid door deelname aan de godsdienstige feesten. Een den goden gewijd feest, dat was de schoonste zijde van den Griekschen godsdienst. Alle arbeid stond stil, ter eere der goden heerschte algemeene vreugde. Het middelpunt van het feest was het offer; daarmee verbonden was de feestoptocht. En als dan het offerdier naar het altaar werd gebracht in plechtigen ommegang, en, door een dichten drom van toeschouwers omstuwd, de dansende en juichende reien van maagden en jongelingen, in bevalligen danspas, de schoonste liederen van Hellas' dichters zongen ter eere der goden, dan zwol het Grieksche hart van blijden trots. Straks bereikte de feestvreugde haar glanspunt aan den offer-

maaltijd, die den deelnemers was toebereid, of wel, als het gansche volk op staatskosten onthaald werd.

Zoo eerde Griekenland zijn goden: met zang en dans, met optochten en gastmalen, maar van een diep-religieus besef, van een heiligenden, verheffenden invloed van den godsdienst is hierbij geen sprake. Fluitspeelsters en danseressen ontbraken bij deze maaltijden evenmin als bij andere feestelijkheden, de brooddronkenheid en uitgelatenheid vierde hoogtij, en de nachtwaken, wel met deze feesten verbonden, gaven dikwerf aanleiding tot onzedelijkheden en werden daarom door sommige staten verboden.

Men dorst zich zooveel veroorloven, ook al op 't voetspoor der goden! Waren ook zij niet met menschelijke hartstochten bezield? Hadden — naar Homerus' voorstelling — ook de overige goden zich niet vroolijk gemaakt over Ares en Aphrodite, toen Hephaestus zijne overspelige echtgenoote met den krijgsgod betrapt, en het minnende paar in een kunstig gemaakt net omstrikt had? En als zelfs de oppergod Zeus herhaaldelijk ontrouw pleegde tegenover zijn gemalin, kon men dan verwachten, dat het Grieksche volk beter zou zijn?

„Deze krasse menschvormigheid der hemelingen is door Homerus gemeengoed geworden van het Grieksche volk, een hoeksteen van het godsgeloof van den grooten hoop. Ieder christelijk opgevoed gymnasiast ergert er zich aan bij eerste kennismaking met deze zangen; ieder ontwikkeld lezer, trots zijne volledige instemming met de leer van „het historisch begrijpen" van oude kunstwerken kan er zich niet geheel over heen zetten". Aldus de Utrechtsche hoogleeraar Dr. van Gelder in zijn overigens alles behalve „conservatief" getinte *Algemeene Geschiedenis* (I. p. 206).

Wanneer wij nog aanstippen, dat o. a. Athene door Ares κυνάμυια (hondsvlieg) gescholden wordt, een naam, dien Zeus' echtgenoote ook voor de godin der schoonheid gebruikt, dan is het duidelijk genoeg, dat voor den Griek niet bestond het: „Weest heilig, want Ik ben heilig".

De godsdienstige beschouwingen der Grieken drukten natuurlijk hun stempel op al de uitingen van het rijke Grieksche leven. „Godsdienst staat in het Heidendom nooit los op zichzelf, maar

is met al het leven ten nauwste saamgeweven, met staat en maatschappij, met kunst en wetenschap. Een godsdienst, die alleen in gemoedsaandoeningen en stemmingen zou bestaan, wordt nergens gevonden. Godsdienst, als verhouding van den mensch tot God, regelt ook alle andere verhoudingen, en sluit dus vanzelf een bepaalde beschouwing over mensch en wereld, over den oorsprong, het wezen en de bestemming aller dingen in". Aldus Dr. Bavinck [12]).

Dit op elk gebied aan te toonen, zoowel voor het levenslustige Athene als in het militaire Sparta zou ons te ver voeren. Wij bepalen ons dus tot enkele opmerkingen.

In Sparta was de alles beheerschende idee: de staat. Zwakke kinderen dus te vondeling gelegd, de jongens van het 7de jaar af van staatswege opgevoed, hoofdzakelijk in militaire oefeningen. Was in dit land van *leerplicht* en *staatsonderwijs* de *schoolvoeding* maar schraal, en daarom den knapen diefstal toegestaan, mits zij zich niet lieten betrappen, 't was in het belang van den staat, die geharde krijgers noodig had, tevens bekwaam om buit te rooven in 's vijands land.

De mannen zijn georganiseerd in tentgenootschappen en eten gezamenlijk. Waartoe thuis bij hun vrouwen, met wie zij slechts gehuwd zijn om zoo spoedig mogelijk mannelijk kroost, verdedigers van het vaderland, te bekomen. Geen huiselijk leven alzoo, laag de positie der vrouw, voor wie ook de staat alles moet zijn. Zelfs van polyandrie wordt gewag gemaakt: broeders verwekten gezamenlijk kinderen bij ééne vrouw, anderen gaven hun vrouw aan een vriend. [13]) Kinderloosheid was voor den man een wettige reden tot scheiding. Kan het dus verwondedering baren, dat we bij Herod. VI. 68 lezen van een Spartaansch koning, aan wiens wettige geboorte wordt getwijfeld, die zijn moeder bezweert hem de waarheid te openbaren, of ze met eenen anderen man gemeenschap heeft gehad, en die haar al vooruit verontschuldigt met de woorden: want, zoo ge dit gedaan hebt, hebt gij niet alleen aldus gehandeld, maar vele andere vrouwen desgelijks!

---

12) *Magnalia Dei*, p. 52.

13) L. Schmidt, *Die Ethik der alten Griechen*, II p. 199 met noot.

Men zegge niet: Sparta was zoo conservatief, daar werkten lang Homerische toestanden na, toestanden waaraan men in het meer verlichte, vooruitstrevende Athene al lang was ontgroeid!

Ook in Athene liet het gezinsleven veel te wenschen over, ook daar was vernederend de plaats der vrouw, los de band van het huwelijk. Echtscheidingen waren er zeer gemakkelijk. Den Athener stond het zelfs vrij een burgeres te huwen en bij een tweede vrouw kinderen voort te brengen. En dat de groote, verlichte geesten aldaar er niet ideëeler over dachten, leert u Plato's Republiek wel. Huwelijk, voortplanting, opvoeding, alles regelt bij hem de staat; eigendom, vrouwen en kinderen, men heeft alles gemeenschappelijk!

Wij zwijgen van de slavernij, het algemeen euvel der oudheid, staan evenmin stil bij de paederastie, die bij Plato u hindert, noch bij de Grieksche hetaeren, maar vragen nog even aandacht voor de Grieksche leer aangaande het goede en het kwade.

Reeds Telemachus in de Odyssee (18. 228) maakt er zijn moeder attent op, dat hij geen kind meer is, doch oud genoeg om goed en kwaad te onderscheiden. Ook uit uitlatingen bij andere schrijvers blijkt wel, dat, naar Grieksch begrip, men met de jaren het goede en het kwade leerde verstaan. Maar *wat* was goed, en *wat* was kwaad? — Hieromtrent heerschten algemeene zedewetten: de Heidenen betoonen het werk der wet geschreven in hunne harten; in finesses week men van elkaar af, en daarom was de philosophie er op uit om in de ethische begrippen een vast systeem te brengen.

Hoe kwam men er toe, dus vroeg men, om op volwassen leeftijd goed te handelen of kwaad?

Hier krijgen wij de leer van den vrijen wil m. m. in het oude Griekenland, en wel in dezen vorm: Is de deugd van nature den mensch aangeboren, of moet ze hem geleerd worden? De meeningen waren verdeeld. De philosophie besliste liefst in dezen zin: van nature is de mensch tot deugd geneigd, maar door kennis moet zijn goede aanleg tot ontwikkeling komen. Om het goede te kiezen, leert Plato, wordt vereischt weten, begrijpen, leeren. [14]) Zijn philosophie is dan de heilsleer, de weg

14) Zie H. G. A. Leignes Bakhoven, *Plato's Denkbeelden over goed en kwaad*, p. 134.

om te komen tot het hoogste goed.

Tot zoover over Griekenland.

Wat de Romeinsche wereld betreft, uit het vele, dat onze aandacht verdient, wijzen wij slechts op een tweetal punten en wel op de verhouding der Romeinen tot hun goden en op hun beschouwing over het huwelijk.

De Romeinen waren een zeer godsdienstig volk, veel vromer dan de aesthetisch aangelegde, maar wufte Grieken. Rome's vroomheid evenwel was van *practischen* aard, waarbij het de goden eerde als beschermers van stoffelijke belangen, ze gunstig zocht te stemmen door het brengen van offers, en geloften deed volgens het do-ut-des-systeem, d. w. z. waren de goden niet goedgunstig, dan verviel het toegezegde. Stipt, met pijnlijke nauwgezetheid, werden alle voorschriften en gebruiken in acht genomen, bij het minste verzuim werd het offer herhaald, wel tot 30 maal toe, angstig waakte men er voor, dat geen enkele god vergeten werd. Maar daar elke handeling onder de hoede van een afzonderlijke godheid was gesteld, was het aantal goden en goddelijke machten legio.

Vandaar stereotype formules om ze *alle* te omvatten.

Wel zagen de Romeinen dus op hunne wijze in, dat „Gods „toezicht over alles gaat", doch dit gaf geen gevoel van rustig vertrouwen in de „Voorzienigheid". Integendeel, hoe hooger het aantal goden klom, naarmate het leven veelvormiger en gecompliceerder werd, hoe meer de angst toenam, dat men in zijn verplichtingen te kort zou schieten.

Men kende ook schuld jegens de goden om bedreven kwaad, en niet alleen de ter dood gebrachte misdadiger is de godheid een welgevallig zoenoffer, maar ook hij, die voor het algemeen welzijn wordt opgeofferd. Historisch zeker is o. a. het ter dood brengen van een veroordeelde op het Latijnsche feest. Voortdurend echter gevoelde men zich schuldig en bezwaard over het niet nakomen van zijn verplichtingen ten opzichte van het godenheir, want iedere verwaarloozing of onnauwkeurigheid wreekte zich. Overheden, die voor staatsbelangen de goden moesten raadplegen, een vereischte, die bij geen handeling van beteekenis straffeloos verzuimd kon worden, voorzagen zich daarom van priesterlijke hulp, en de staat zorgde er voor, dat zoo-

wel publieke als particuliere godsdienstplechtigheden verricht werden, opdat Rome niet getroffen werd door den toorn der goden.

Van Romeinsch standpunt beschouwd is de vervolging der Christenen dan ook zeer verklaarbaar: schrapping van art. 36 was niet naar den geest van dien tijd!

Hoe ver deze drukkende ceremoniëndienst, deze egoïstische werkheiligheid, van wat wij onder godsdienst verstaan, is verwijderd, behoeft niet nader uiteengezet.

In de tweede plaats staan wij een oogenblik stil bij de Romeinsche opvatting van het huwelijk.

Zeer leerzaam is in dit opzicht de rede, die censor Metellus Numidicus in het jaar 131 v. Chr. tot het volk hield ter aanbeveling van den echtelijken staat. „Wanneer wij zonder vrouw konden leven, Quirieten, dan zouden wij deze plaag niet op ons nemen; maar daar de natuur het nu eenmaal zoo beschikt heeft, dat men noch met haar aangenaam, noch zonder haar op eenige wijze leven kan, zoo moet men liever voor het duurzaam welzijn dan voor het kortstondig geluk zorgen".

Zoo sprak Metellus, een overheidspersoon.

En dat deze woorden niet maar een persoonlijke opinie van een zonderlingen „ouden vrijer" weergaven, waarover zijn gehoor eens hartelijk lachte, dat bewijst wel het feit, dat een eeuw later — toen het niet minder noodig was — Augustus de rede nog eens weer „ter algemeene kennis" liet brengen.

Nog weer 200 jaar later komt ze opnieuw ter sprake, en wordt de vraag geopperd of het niet doelmatiger geweest ware, indien Metellus de bezwaren des huwelijks als van geringe beteekenis voorgesteld, en meer op de lichtzijden gewezen had.

Neen, luidt het antwoord, een man van naam als Metellus, mag, vooral in een aangelegenheid, aangaande welke ieder dagelijks dezelfde ervaring kan opdoen, niet anders spreken dan naar zijn vaste overtuiging! En juist door de onaangenaamheden des huwelijks, die allen overbekend zijn, ridderlijk te erkennen, kon hij te lichter bij anderen de overtuiging wekken, dat zonder een veelheid van huwelijken de burgerij te gronde gaat.

Wel beschouwden de Romeinen het huwelijk dus als een noodzakelijk kwaad. Huwelijksverbintenissen uit lietde waren in de hoogere standen — en over die kringen bezitten wij de

meeste berichten — allerminst regel, en menige echtgenoote had in een ontwikkelde hetaere of in eene schoone slavin een ernstige mededingster. Bij Seneca vinden wij zelfs de uitspraak, dat „een wijs man zijn gemalin met het hoofd moet liefhebben, niet met het hart, want niets misstaat meer dan zijn vrouw hartstochtelijk te beminnen als een geliefde".

Zoo botst Rome's beschouwing met Christus' leer: „alzoo zijn de mannen schuldig hunne eigene vrouwen lief te hebben".

Talrijke verschilpunten zouden wij kunnen noemen, maar reeds genoeg om overtuigd te zijn, dat de Klassieke wereld verre staat van de Christelijke levensbeschouwing.

III.

Toch heeft het Christendom van de beschaving der oudheid overvloedig gebruik gemaakt, en vinden heden ten dage de heidensche schrijvers, hoe fel vaak van andere zijde bestookt, in mannen van Christelijken huize overtuigde voorvechters. „De vraag", zegt Dr. A. Pierson, „of de oudheid hoofdbestanddeel zal blijven van onze beschaving, hangt samen met de vraag naar de toekomst der Kerk. Zoolang het Christendom den stempel der oudheid blijft dragen, zal ook de invloed der oudheid worden bestendigd". [15])

Wel is er van Christelijke zijde al vroeg voor de klassieken gewaarschuwd. Zeer kras door *Tertullianus*, die schrijft, dat na het Evangelie geen verder onderzoek noodig is. „Wat hebben," roept hij uit: „Athene en Jeruzalem, Academie en Kerk met elkander gemeen? Het eerste artikel van ons geloof is, dat er niets bestaat, dat wij nog buitendien zouden moeten gelooven". In de *Apostolische Constitutiones* (± 400) wordt den leeken voorgeschreven, dat zij alle heidensche boeken zullen mijden. Wie lust heeft in historische onderzoekingen, kan terecht bij de boeken der Koningen; heeft men sophistische of poëtische neigingen, dan wende men zich tot de Profeten, Job en de Spreuken; het lyrische wordt aangetroffen in de Psalmen; wie naar geslachtregisters verlangt, heeft Genesis, terwijl de liefhebber van wetten en verordeningen verwezen wordt naar de wet des Heeren! Dus onthoude men zich van alle

---

15) Aangehaald bij Woltjer, l.l. p. 23.

vreemde en diabolische boeken! (I. 6.) En *Hiëronymus*, in een brief aan paus Damasus I (366—384) handelende over de gelijkenis van den verloren zoon, vergelijkt de zwijnendraf met de liederen der dichters, met de wijsheid der wereld, met de pralende woorden der redenaars, die het hart niet kunnen bevredigen. Gelijk evenwel de Israëliet, die onder de gevangenen eene vrouw gezien had, schoon van gedaante, haar ter vrouw mocht nemen, doch zij haar hoofd scheren en hare nagels besnijden moest (cf. Deuteron. 21 : 11 en 12), zoo kon men het nuttige der philosophie (klassieken) gebruiken, doch het overtollige (over afgoden, liefde, enz.) moest men afscheren als de nagels!

Hier staat tegenover, dat de kerkvader *Basilius van Caesarea*, die zelf zeer vriendschappelijke brieven wisselt met zijn ouden leermeester, den heidenschen redenaar Libanius, eene rede schreef: *„Aan de jongelingen, hoe zij de heidensche schrijvers met vrucht kunnen gebruiken"*. Wel waarschuwt hij tegen Juppiters minnarijen, die men voor tooneelspelers moet bewaren, tegen het gif, dat men met den honig zou kunnen binnen krijgen, maar gelijk de bijen de bloemen, zoo hebben wij de boeken der heidensche schrijvers te gebruiken.

Clemens van Alexandrië gebruikt het beeld van iemand, die rozen plukt te midden der doornen!

Ook Johannes Damascenus (8ste eeuw) in zijn *Geloofsleer* IV 7 acht het niet verboden nut te trekken uit de heidensche schrijvers.

Trouwens, 't sprak van zelf, dat de verdedigers der Christelijke leer op den duur de noodzakelijkheid hadden ingezien om de door hun heidensche tegenstanders gebruikte schrijvers, te bestudeeren waarbij nog kwam, dat menigeen zich niet ontworstelen kon aan den invloed van zijn opvoeding. En — de opmerking is van Prof. van der Vliet [16]) — de Christenen hadden zich ook zeer geërgerd, toen zij door het bekende edict van keizer Julianus, dat den Christenen het onderwijs in de heidensche letterkunde verbood, als 't ware buiten de beschaving werden gesteld!

Wij zullen niet nagaan wat van Christelijke zijde alle eeuwen door is gezegd en geschreven ter eener zijde om de groote

---

16) *Van de Oude Kerk*, drie Voorlezingen.

beteekenis van de klassieke schrijvers voor de beschaving der menschheid, den rijkdom en de verhevenheid van hun gedachten, voor oogen te stellen, ter anderer zijde om op de gevaren te wijzen van een levensbeschouwing, die vierkant tegen de Christelijke in gaat [17]), maar wenschen u wel voor te houden, hoe onze Calvinistische vaderen de klassieken geëerd hebben.

Geen geleerde schier schreef een boek of sprak eene rede uit, of hij benutte beelden en vergelijkingen, citaten en woorden, die aan de Grieksche en Romeinsche wereld ontleend waren. De geesten onzer Hollandsche professoren en dichters waren als het ware doorvoed met de mythen, sagen en geschiedenis der ouden, met de denkbeelden van Plato en Aristoteles, met de gedichten van Horatius, Vergilius en Ovidius, met den gedachtengang der gansche antieke wereld. Herhaaldelijk treft men bij de geleerden uit onzen vaderlandschen bloeitijd minder bekende episodes aan uit de oude geschiedenis, anecdoten, te vinden bij thans verre van algemeen — ik spreek van wetenschappelijke kringen — gelezen schrijvers. In de oratie, waarmede Voetius in 1634 zijn hoogleeraarsambt aan de Illustre School te Utrecht aanvaardde, [18]) maakt hij gebruik van aanhalingen uit Plutarchus, Seneca, Galenus, Aristoteles, Theognis, Horatius, Vergilius, Varro, Aulus Gellius en Boëthius!

En, om een voorbeeld van later datum aan te halen ten bewijze, dat de Gereformeerde Kerk de oude schrijvers hoog geschat heeft: is bij de stichting der Theol. School niet èn aan het onderwijs in de Theologie èn aan dat in de Klassieken gedacht? 't Was een hoogleeraar dier stichting, die, naar een van zijn hoorders mij meedeelde, eens verklaarde, dat God Aristoteles gegeven heeft, opdat wij door hem onze wijsgeerige taal zouden hebben, een uitspraak, waarnaast ik de woorden van Dr. A. Kuyper Sr. wil aanhalen, „dat de éene Aristoteles meer van den kosmos verstaan heeft, dan alle kerkvaders saam". [19])

De Christenheid heeft dus — schoon onder voorbehoud — de we-

---

17) Uitvoerig spreekt hierover Mr. T. de Vries, in zijn brochure: *De Christelijke Factor in het Gymnasiaal Onderwijs.*

18) *De Godsvrucht, Vereischte tot de Wetenschap* (uit het Latijn vertaald door J. Westerhuis, v. d. m. te Groningen).

19) *Het Calvinisme*, p. 110.

tenschappelijke erfenis van Griekenland en Latium geaccepteerd.

Zoo doen ook de Gereformeerden van thans.

Wij eeren in dezen Gods aanbiddelijk en wijs bestel. Toen het menschelijk geslacht in Adam gezondigd en zich het onmiddellijk verkeer met zijnen Schepper onwaardig gemaakt had, toen heeft God den met rede begiftigden mensch niet aan het redelooze vee gelijk gemaakt en overgelaten aan zijn lage, dierlijke hartstochten, maar hem een deel van zijn heerlijkheid gelaten: de *gemeene gratie* werkte remmend op de zonde in. De mensch, geschapen om zijn Formeerder te verheerlijken, om door zijn denken en handelen een belangrijke rol te spelen in het wereldproces, dat eerst met den dag der dagen zal zijn afgeloopen, kon door zijn val Gods plan niet veranderen. Ook daarna behield hij een rijkdom van gaven en talenten, macht over de natuur en het gedierte der aarde. De ontwikkelingsgang der menschheid, steeds voortgaande tot op onzen tijd, is een machtig getuigenis voor de ontplooiing dier talenten. Wel heeft de gevallen menschheid, zelfs in zijn geniaalste denkers, nooit dat ondoorgrondelijk mysterie begrepen, hoe Gods gekrenkte majesteit verzoend en een doemschuldige wereld gerechtvaardigd kon worden, doch naar zijn *bizondere genade* schonk God den Christus, in het Paradijs beloofd, eens gekomen in de volheid des tijds. Die zal ook alles weer oprichten, en den door God geschapen kosmos, het rijk des Vaders, zijn vollen luister hergeven. Zoo wordt toch Gods doel bereikt.

Doch zullen dan zij, die behooren tot het rijk des Zoons, *niet* in het rijk des Vaders arbeiden om Hem op elk terrein Zijn eere te geven?

Integendeel. Dankbaar erkennend, wat Gods vrijmachtig welbehagen naar Zijn gemeene gratie den Heidenen heeft geschonken, hebben zij het reeds tot stand gekomene te doorzoeken, aan 's Heeren ordinantiën te toetsen, er op voort te bouwen, al maar verder God naspeurend, voor zoover Hij zich geopenbaard heeft, „om te beter het heerlijke kunstwerk van den ganschen kosmos, in zijn zichtbare verschijnselen en in zijn onzichtbare werkingen, te leeren verstaan" (Kuyper).

De Heidensche volken mogen zich des Heeren oogmerk niet bewust zijn geweest, toch hebben zij aan het wereldproces

meegewerkt, overeenkomstig Gods plan. Hij gaf en geeft iedere plant, ieder dier, ieder mensch, maar ook iedere natie een eigen plaats, een eigen taak. Israël waren de Aholiabs en Bezaleëls karig toebedeeld, en Salomo moest Hirams vriendschap inroepen voor zijn tempelbouw, maar Griekenland kreeg zijn genieën voor de ontwikkeling van wetenschap en kunst, gelijk het Rome weer voorbeschikt was om het militair en juridisch volk te zijn bij uitnemendheid.

Wijsgeeren, wier denkkracht de bewondering heeft opgewekt van alle eeuwen, bouwmeesters en beeldhouwers, kunstwerken scheppend van onvergelijkelijke schoonheid, dichters en schrijvers, die geslacht op geslacht te genieten geven — allen vervullen ons met ontzag voor Hem, die naar Zijn algemeene genade het Heidensch Griekenland zoo rijkelijk heeft bedacht. Niet ten onrechte zegt Bettex: „Nog heden ten dage zouden een Solon, Plato of Pythagoras, een Pindarus of een Sappho in de fijnste salons van Berlijn of Parijs in moderne kleeding kunnen verschijnen, zonder bevreemding te wekken; zij zouden... na korte oriënteering ons door hun schitterend vernuft, hunne geestvolle en belangrijke gesprekken over kunst, politiek en poëzie bezielen.... Met geringe moeite zou een Aristoteles op de hoogte komen van onze geheele hedendaagsche wetenschap, een Hannibal van onze krijgskunst, een Archimedes van onze stoommachines en vroegere uitvindingen. [20])

Griekenland was het aesthetisch volk bij uitnemendheid. De voorstelling, dat de goden de schoonst denkbare gestalten hadden, schiep in de edelste vormen de verhevenste gewrochten der beeldhouwkunst, tot woning gaf men hun de prachtigste tempels, op 't luisterrijkst en kwistigst versierd, te hunner eere dichtten lyrici, comedie- en tragediedichters de heerlijkste liederen. En insgelijks bevorderden de dansen en wedstrijden ter eere der goden sierlijkheid van houding en lenigheid van lichaam, ook geschenken van Gods gunst.

Maar een beschaving, wier godsdienst in hoofdzaak bestaat uit feestvreugde en kunstgenot, biedt te weinig lafenis voor een naar vrede dorstende ziel, de καλοσκάγχθός ἀνηρ der Grieken is

---

20) *Natuurstudie en Christendom*, p. 20.

des Christens ideaal niet. „Als de keuze gesteld wordt tusschen den schoonen kosmischen zin van Griekenland met zijn blindheid voor het eeuwige, en de middeneeuwen met haar blindheid voor het kosmische, doch met haar mystieke liefde voor den Christus Gods, dan looft elk kind van God op zijn sterfbed èn Bernard van Clairvaux èn Thomas den Aquinaat hoog boven Heraclitus en Aristoteles" (Kuyper).[21])

Heeft de Christen zoo ter eener zijde te letten op de plaats, die de Klassieken in de sfeer der Schepping, in het *rijk des Vaders*, hebben ingenomen, en merkt hij bewonderend op, hoe met name de Grieken de werken Gods nagespeurd en op de kosmische erve gevorscht hebben, ter anderer zijde vestigt hij ook zijn aandacht op de beteekenis dier Heidenen voor de sfeer der Herschepping, voor het *rijk des Zoons*.

Eerst als gebleken is, dat Griekenlands denken en schoonheidsbesef de behoeften der menschheid niet heeft kunnen vervullen, eerst als Rome zijn gezag over nagenoeg alle toen bekende landen heeft uitgebreid, dan komt de Christus. Voor Pilatus staat hij terecht: naar Romeinsch recht wordt hij gevonnisd, door een man van Grieksche beschaving. Christus sterft; zijn leer wordt verbreid. En zie, de weg is gebaand. Overal is orde, gezag, ontwikkeling. Romes heerschappij vergemakkelijkt den toegang tot de landen, de Grieksche beschaving, die zelve den mensch onbevredigd had gelaten, werkte voorbereidend op de harten.

Zoo kan het Evangelie zijn loop volbrengen langs de kusten der Middellandsche zee. En verder.

Straks doen Christendom en Germanendom den Caesarentroon waggelen, nieuwe, frissche volkeren, voor den Christus gewonnen, nemen de leiding van Rome over. Ook dat geschiedde naar Gods bestel. „Het is noch toeval, noch willekeur, dat het Evangelie, dat uit Jeruzalem de wereld wordt ingedragen, zich verplaatst naar Europa, daar tot macht komt, alle Europeesche volkeren kerstent, daardoor de hoofdontwikkeling van ons menschelijk geslacht in Europa saamtrekt, en nu voorts deze macht van het gekerstend Europa zoo hoog verheft,

21) *Het Calvinisme*, p. 110.

dat er eindelijk een periode intreedt, waarin de Mogendheden, die het Kruis van Golgotha eeren, metterdaad de meesteressen van heel de wereld worden, onderwijl het Paganisme en de Islam zich in de afzondering der machteloosheid terugtrekken. Dit alles is van Hooger hand alzoo besteld, geordend en beschikt. God heeft 't zoo gewild" (Kuyper). [22])

Zien wij thans nog, hoever de Klassieken, wier beschaving voor Europa's gekerstende volkeren van zoo groote beteekenis is geweest, *zelf* zijn gekomen op den weg des heils, of breeder opgevat: Welke hunner beschouwingen op religieus en ethisch gebied de Christelijke leer naderen.

„In alle godsdiensten", merkt Bavinck op, „komen paradijsherinneringen en toekomstverwachtingen voor, gedachten over den oorsprong en over de toekomst van mensch en wereld; over een gouden tijdperk, dat in den aanvang bestond en door tijdperken van zilver en ijzer en leem is gevolgd,... en hierin komen al deze voorstellingen overeen, dat ze het bestanddeel van waarheid met allerlei dwaling en dwaasheid vermengen... Overal wordt het physische en het ethische, het stoffelijke en het geestelijke, het aardsche en het hemelsche met elkander verward en vermengd. Aan het ontbreken van het besef van de Heiligheid Gods beantwoordt het gemis van het besef der zonde." [23]) Biedt nu zelfs het folklore der ruwste natuurvolkeren merkwaardige punten van overeenkomst met het Christendom aan, verhalen reeds de Cariben van Guyana van een grooten watervloed, waaraan slechts één man in een vaartuig ontkwam, die van een rat vernam, dat de wateren gevallen waren, waarna hij de aarde opnieuw bevolkte, — dan verbeiden wij met te meer belangstelling de beantwoording van deze vraag: Hoever hebben zoo beschaafde volkeren, als Grieken en Romeinen waren, met name de edelsten onder hen, hun dichters en philosophen, het gebracht bij hun zoeken naar de waarheid aangaande de raadselen des levens, bij hun dorsten naar geluk, naar vrede voor hun hart?

Wij kunnen hier thans niet te breed op ingaan, en zullen ons dus beperken tot het doen van een paar grepen.

---

22) *Pro Rege* (Heraut 1 Mei 1910).

23) *Magnalia Dei*, p. 52|3.

Xenophanes, wiens spottende uitspraak over de Romeinsche goden wij boven aanhaalden, liet zich ook uit over de godheid, zooals hij zich die dacht: God „is één, noch in gedaante, noch in gedachte op de menschen gelijkende; zonder inspanning bestuurt hij alles door het denken zijns geestes." Maar het rechte weet hij toch niet aangaande God, want: „De waarheid over God en het heelal weet geen mensch en zal ook niemand ooit weten. Zelfs als iemand nog zoo iets volmaakts daarover mocht zeggen, dan weet hij toch zelf niet, dat het de waarheid is."

Doen deze woorden ons niet denken aan Christus' getuigenis: „Niemand kent den Vader dan de Zoon en wien het de Zoon zal openbaren"?

De geschiedschrijver Herodotus, die gelooft, dat de Helleensche goden verschillende openbaringsvormen zijn van één God, komt, van vreemde landen verhalend, insgelijks tot de uitspraak: „Wat ik over goddelijke zaken vernam, ben ik niet geneigd mede te deelen, behalve hun namen alleen, *meenende, dat alle menschen er even weinig van weten.*"

Iets langer staan wij stil bij hetgeen de Grieken deden tot wegneming der zondeschuld en tot verwerving eener eeuwige gelukzaligheid. Reeds zeer vroeg (± 700 v. Chr.) wordt van reiniging gewag gemaakt, een ceremonie, die door besprenging met het bloed des offerdiers of met stroomend water werd voltrokken. En van de Atheners verhaalt men, dat ze de gewoonte hadden om op het feest der Thargeliën (in Mei) twee menschen ter verzoening hunner zonden de gansche stad rond te voeren; daarna werden zij oudtijds geofferd, later voor de leus in 't water geworpen en over de grenzen gebracht.

Verder ontwikkeld is het idee van zonde en verlossing bij de mysteriën.

Deze geheime eerediensten, slechts voor de ingewijden toegankelijk, beloofden verlossing van het troosteloos bestaan in het duistere schimmenrijk, waarheen een ieder na den dood werd overgebracht. Bij de mysteriën te Eleusis werd een passiespel opgevoerd, en de tot verklaring hiervan gezongen hymnen zeiden den toeschouwers na den dood een zalig leven toe. Slechts zij werden ingewijd, die rein van grove overtredingen waren, mannen zoowel als vrouwen.

De eeredienst der Kabiren (op het eiland Samothrace) verlangde van de aannemelingen *belijdenis van zonden*, en, om gereinigd en verzoend te worden, hadden zij zich aan verschillende gebruiken te onderwerpen.

Voor de Orphische secte, die leerde, dat de ziel tot straf voor in een vroeger leven bedreven zonden in de gevangenis des lichaams gebonden is, begon het ware leven eerst hiernamaals. Men werd het deelachtig door zedelijk-rein te leven en zekere ritueele voorschriften in acht te nemen, maar vooral door de religieuze wijdingen. Deze ceremoniën zouden zelfs in staat zijn de dooden van de kwellingen in de onderwereld te bevrijden! Inzonderheid in den tijd na de Perzische oorlogen trokken de Orphische bedelpriesters het land door, en terwijl zij degenen, die hun leer verwierpen, met de eeuwige verdoemenis dreigden, beloofden zij den geloovigen vergeving van zonden, zelfs van de zonden hunner voorvaderen, alsmede een zalig leven na den dood. Om de ingewijden bij hun aankomst in de onderwereld niet verlegen te laten, gaf men ze soms bij wijze van „reisgids" tafeltjes met versregels uit Orphische geschriften mee in den dood. Deze werden den overledenen in den mond gelegd. In Beneden-Italië met zijn Grieksche bevolking zijn in de graven meermalen gouden plaatjes met zulke versregels aangetroffen.

Inzonderheid uit de heffe des volks zochten velen, meest vrouwen, bij die mysteriën heul voor hun zonden, en verschillende uitspraken wijzen er op, dat de ingewijden meenden na hun dood een zalig leven te kunnen verwachten. Zoo lezen wij bij Sophocles: Driemaal gelukkig de stervelingen, die, nadat zij de wijdingen aanschouwd hebben, in den Hades gaan, want hun alleen valt ten deel daar te leven, den overigen treft daar alle kwaad. Aristophanes laat een koor van ingewijden in de onderwereld zingen: Want wij alleen hebben zon en heilig licht, wij, die ingewijd waren en een godvruchtig leven geleid hebben tegenover vreemden en verwanten. In een opschrift leest men, dat sterven voor de ingewijden geen kwaad is, maar een gewin!

Bepalen wij ten slotte uw aandacht bij een tweetal denkers, die wij boven reeds noemden, Euripides en Plato. De eerste,

van wien de uitspraak is: „indien goden iets schandelijks doen, dan zijn zij geen goden", heeft gebroken met het antieke geloof, en neemt één godheid aan; nu eens is dit de aether, dan weer hij, die in den aether woont. Maar de ellenden des levens brengen den mensch tot het twijfelen aan de goden! De zonden zijn te talrijk dan dat de goden ze naar behooren kunnen straffen! Dit maakt den dichter sceptisch. En in zijn *pessimisme* meent hij, dat het gelukkigst voor den mensch is niet geboren te zijn, want alles is ellende en lijden! Het beste daarna is: spoedig te sterven, nadat men van het leven gemaakt heeft, wat er van te maken is. Doch de dood is een even groot mysterie als het leven zelf. Ja, „wie weet, of dit leven niet de dood is, en eerst de dood daar beneden het leven heet?" (fragm. 639)

„Men krijgt den indruk, als moest de dichter in een vroegere periode met geloovige overtuiging en innige warmte aan de grondstellingen van het religieuze geloof vastgehouden hebben, totdat moeilijke lotgevallen, droeve levenservaringen dit geloof aan 't wankelen brachten, en de liefde en vereering in bitteren haat verkeerden." [24]) Zoo juist teekent Dr. van Gelder hem, als hij zegt: „En wat zijn pessimisme aangaat, dien somberen ondergrond van al zijn tragediën, hier biedt de gansche wereldliteratuur geen tweede voorbeeld van eenen twijfelaar, die zoo waarachtig en zoo diep de hem folterende problemen heeft ontvouwd. Daar zijn door dien Euripides bladzijden geschreven, klachten geuit, vragen gesteld, die ons nog heden door merg en been gaan . . . . . want hij was een hooge geest van den allereersten rang, en ook hij zocht de goden en een rechtvaardig of ook maar logisch wereldbestuur, totdat hij moede is geworden van het niet vinden, en steeds meer in verbittering en somberheid de laatste vreugden des levens heeft zien ondergaan." [25])

Arme Euripides!

Anders Plato, de *mysticus-wijsgeer*, die onder alle klassieken altijd voor dengene gehouden is, die het naast aan het Christendom grensde, ja, met Socrates wel zijn baanbreker is geheeten! De

---

24) Th. Bergk, *Griechische Literaturgeschichte* III. p. 583.

25) *Algemeene Geschiedenis* I. p. 449/50.

kerkvaders schreven die verwantschap hoofdzakelijk toe aan Plato's reis naar Egypte, waar hij Joodsche geleerden ontmoet, en hun heilige boeken onderzocht zou hebben. Plato zelf spreekt steeds van oude, heilige overleveringen, of van het vroeger bestaan der ziel, toen die bij God was en het ware en eeuwige door aanschouwen kende.

Plato noemt God eeuwig, alwetend, een God der waarheid, die niet door ceremoniën, gebeden en offers, maar door een ernstig streven naar deugd en door vroomheid geëerd wordt. Zijn voorzienig bestuur waakt over alles; niets is in Zijn oogen te gering.

De zonde of het kwade is voor Plato het wederstreven van Gods wet, scheiding tusschen den mensch en God. De zonde maakt de ziel haar slavin, maakt ze krank, berooft haar van het schoonste geluk hier en de hemelsche zaligheid hiernamaals, want onreinen en onheiligen kunnen niet tot God komen. Zal de mensch weer met God verzoend worden, dan is er kennis noodig van de zonde en bestrijding van wat van God afhoudt. Die kennis wordt bevorderd door goede opvoeding, — vandaar Plato's zorg voor de opvoeding der jeugd —, door de straffende gerechtigheid en door de philosophie. Wie in zijn afkeer van God volhardt, moet hierna boeten.

't Idee van verlossing is ook Plato niet vreemd: de onsterfelijke ziel, in het zondige lichaam gebannen, streeft naar het alleen ware en goede, naar het eeuwige en goddelijke, en kan slechts door den dood tot die wereld der vrijheid geraken, [26]) — maar ach, tot de kennis van den door God gegeven Verlosser, die, gekomen om te zoeken en zalig te maken, wat verloren was, de menschheid weer met zijn Maker verzoent, *kon* de Grieksche denker niet komen.

En boven Plato ging geen der Grieken uit.

K. D. J. A. W.

(Slot volgt.)

---

26) *Das Christliche im Plato und in der platonischen Philosophie*, von D. C. Ackermann, pagg. 61, 309, 315, al.

RECENSIE.

Beknopte Grieksch-Hollandsche Woordenlijst op het N. Testament. Vrij bewerkt naar „Kuhne's Neutestamentliches Wörterbuch" door C. VAN DER HOEVEN, Pred. te *Enkhuizen*. Met een voorwoord van Dr. A. VAN VELDHUIZEN, Hoogleeraar te *Groningen*. J. M. BREDÉE, *Rotterdam*. 1910.

Een kostelijk boek!

Ds. Schade van Westrum schreef in de Kroniek van Teekenen des Tijds, 1910 afl. 2 in eene overigens niet zeer welwillende en vrij onbillijke ontboezeming over Prof. van Veldhuizens Inaugureele Oratie, dat deze hoogleeraar aan veel predikanten eene groote weldaad zal bewijzen, indien hij een Grieksch Lexicon in zakformaat uitgeeft, daar hij verlangt, dat het Grieksche N. T. het vademecum van den Dienaar des Woords zal zijn. We zouden bijna zeggen, aan dien wensch is thans voldaan, nu voor 't minst onder de auspiciën van prof. v. V. bovenstaand werkje verscheen. En inderdaad het voorziet in eene behoefte. Men mag zeker als eisch stellen, dat voor iedere predikatie steeds de grondtekst zal worden geraadpleegd. Doch dan is het ook van belang, dat het naslaan van het oorspronkelijk zoo gemakkelijk mogelijk wordt gemaakt. Daartoe kan deze Woordenlijst uitnemend bijdragen. En zelfs, wie geregeld en veel in het Grieksche N. T. studeert, stuit nog wel eens op een woord, dat hij even wil opzoeken. Ook hem kan een klein handig werkje goede diensten bewijzen. Tot dusver bestond in het Nederlandsch iets dergelijks niet. Har-ing is wat verouderd en ook wel wat groot. En wat de Duitsche boeken betreft, hoe goed ze ook mogen zijn, ze geven niet, wat wij behoeven. Juist een woord, dat we in het Grieksch niet kennen, zal ons — laat het ons maar belijden — ook in het Duitsch niet altijd zoo bekend zijn, dat we het in zijne volle beteekenis verstaan. Wenscht ook niet Gregory, Einl. N. T. bl. 10 een woordenboek „das deustch und nicht mehr wie Grimm lateinisch afgefasst ist, damit die Schattizungen des Bedeutungen klar und verständlich wird".

Natuurlijk vervangt Kuhne—van der Hoevens boek Cremer niet, doch het bedoelt ook heel iets anders. Het wil niet meer geven dan de enkele beteekenis, maar dan ook van *alle* woorden in het N. T. Omdat het dit op zeer goede wijze doet, verdient het een plaatsje op de schrijftafel of in den boekenmolen van iederen predikant.

Het werkje kan ook uitnemend dienen, voor de vele niet klassiek gevormden, die in den tegenwoordigen tijd — en zouden we het niet loven, wordt het niet onzen bloeitijd tot eere gerekend, dat soms de kennis der oude talen tot het dienstpersoneel was doorgedrongen? — het N. T. in het oorspronkelijk trachten te lezen om zoo den zin der Schrift beter te leeren kennen.

Of we dan in het geheel geen aanmerkingen hebben? O zeker, we hebben het boek eens doorgebladerd en het voorts enkele dagen geregeld gebruikt. En dan trof ons hier en daar wel een woord, dat we liever anders zouden vertalen, eene afleiding, die ons niet geheel juist scheen, nog enkele dingen, die we gaarne zoo niet zouden zien. Maar waartoe dat alles hier opgenoemd? Men mocht bij onze beoordeeling aan het in cauda venenum denken. En nu het geene bezwaren van principiëelen aard of anderszins van overwegend belang zijn, vermelden we ze liever niet, daar ze licht, tegen onze bedoeling, van het gebruik van dit nuttige werkje zouden afschrikken.

De uitvoering is net, de prijs (f 1.90 ingen.; f 2.40 geb.) zeker niet te hoog.

Moge dan dit boekje onder den zegen des Heeren medewerken om Gods heilig Woord ons beter te doen verstaan.

Schipluiden. F. W. GROSHEIDE.
